XVII. MONOLOG

O HAMLETOVI

Jedna z možných forem hereckého monologu je pracovní deník. Poskytuje nejdůvěrnější pohled na vlastní hereckou praxi.

Studovat velkou roli a psát si denně všechno, co se kolem ní děje, je tvrdé předsevzetí. Ale zkušenost mě naučila, že herec ze zkoušky na zkoušku často zapomene, co vlastně režisér říkal a chtěl, že někdy zapomene i své vlastní tvůrčí impulsy a nápady, a hlavně že myšlení i představy značně nabudou na přesnosti, přinutí-li se člověk dát je sám sobě písemně.

Pracovní deník o Hamletovi jsem si psal pro vlastní potřebu. Později jsem byl požádán o jeho zveřejnění. Z chvatně popsaných zápisníků jsem vybral to, co poskytuje poměrně souvislý obraz o celém pracovním procesu a pravdivý pohled do herecké dílny. Na zápisech jsem ani věcně, ani stylisticky nic neměnil. Deník nechce být ničím víc než doličným materiálem, a proto je autentický.

PRACOVNÍ DENÍK

čtvrtek 27. listopadu 1958

Dnes začnu zkoušet Hamleta.

Napřed mi zavolal Pleskot. Co prý já na to? Co já mohu na to? „Myslíš si ty, že to mohu hrát?“ Řekl mi nepokrytě, jak vidí mou hereckou situaci: o co, jak myslí, se budeme moci opřít a co budeme muset překonávat. Nakonec dodal: „Když už po všech těch odkladech a změnách došlo k této sestavě a má-li to představení být generačním slovem, ať je tedy řeknou generační vrstevníci. Ať to dopadne, jak to dopadne.“ Když je to tak, je to tak.

neděle 30. listopadu

A je to jako vždycky. Od první zprávy, kdy se ze tmy vynoří představa — vlastně jen jméno role — začne se v člověku kdesi cosi sbírat — drobounké krystalky, srážející se kolem nejmlhavějších nitek povědomí o postavě.

Člověk třeba stojí a najednou upraví svalový tonus postoje „jakoby Hamlet". Udělá pár kroků — Hamlet jde. Hamlet se dívá. Hamlet přemýšlí. A samozřejmě: Hamlet se chystá říci „být nebo nebýt". Je to jako nějaká dětská hra „na Hamleta" — taky si hned nato připadnu komický. Přitom vím, že to všechno nemusí, ale může mít nějakou cenu, byť sebenepatrnější. Začíná tu prostě nějaký proces. Chystají se jakési nejobecnější rysy chování.

Když si ovšem uvědomím, co si pamatuji z Hamletů, které jsem viděl, je to vlastně právě určitý vnější obrys chování. Je pravda, že Cluns, Olivier a Kazanov mluvili cizím jazykem, nepamatuji si jejich slova. Ale ani u Hlavatého — jediný český Hamlet, kterýho jsem viděl — mi neutkvělo po těch letech v paměti kus řeči, pronesené slovo, ale zas jen jeho nervní, výbušné chování. Má tedy chování v hereckém projevu dominantní postavení, nebo je to doklad větší výdrže optických dojmů, nebo jsem prostě optický typ? Neplyne z toho zatím nic víc než dvojí upozornění — jak důležité je chování (optická složka), když se tak vrývá do paměti — a jak důležité je nepřekrýt chováním ostatní složky, to jest, jak silně by mělo zaznít slovo nesoucí myšlenku — má-li (a má)! Hamlet taky co říci.

První setkání s Pleskotem už dalo tomu jemnému chaotickému pohybu určitá krystalizační centra. Mluvil stručně a lapidárně: Hamlet jako hra společenská, Hamlet bez záhad, Hamlet jako kladný hrdina: člověk myslící mezi lidmi jednajícími. To se mi líbí a běží z toho jakési obrysové čáry. Stejně: hra o strhávání masek — všechny postavy ve hře budou nazírány Hamletovýma očima a „normální, slušní lidé" — vykolejeni Hamletem z konvence — jsou demaskováni. „Propátrat zločinnou duši až do dna! K tomu je ta hra," říká sám Hamlet.

Taky nový překlad napovídá mnoho o celkovém stylu představení, je přirozeně mluvný, srozumitelný na první poslech. Všechno přispívá k strhujícímu dojmu naprosto kompaktního, hutného příběhu — takže člověk čte jedním dechem. To tak docílit v rytmu představení! (Pleskot ovšem říká, že zvlášť od „hry herců o Gonzagově zavraždění" to musí být smršť!)

Jinak z četby nejvíc rezonují místa s aktuální příchutí. Věci, které by člověk rád říkal nahlas. Myslím ovšem trochu jinak, než jak jsem se do toho vždycky položil v Alcestovi. A uviděl jsem několik míst: „Jdi do kláštera, Ofelie" — Hamleta takřka klečícího (na patách) před tím čisťounkým a nevybaveným stvořením, nehodícím se do tohoto světa. (Kohout v besedě připomněl, že u Hilara to znamenalo „jdi do háje, jsi tak nudná..." Ne.) A pak mě strhla scéna na hřbitově až k vrcholu „Co jsem vám udělal?

Měl jsem vás rád." pojatá šíře, ne jen jako výčitka Laertovi — něco, co mluví o vztahu Hamleta ke všem ostatním.

Na čtené zkoušce jsem bral text na jazyk tak uctivě, že jsem začal vyslovovat „jsem" — až jsem se sám lekl a pobavil. Při tom opatrném čtení hrozný pocit, že to je asi všechno, co s tím textem dovedu, že už snad víc neumím — co bude?

pondělí
1. prosince

Pohovor s režisérem.

Pleskot mluví o koncepci a přístupu ke studiu postavy i hry. Zaznamenávám v bodech:

Anamnéza postavy — vztah Hamletův k otci a strýci:

HAMLET st. — rytíř — jedná podle etického kánonu
CLAUDIUS — politik — jedná a taktizuje
HAMLETA určuje — rytířské ovzduší otcova dvora } rytíř ducha (gentleman)
— humanistická studia

(HAMLET st. — gotika, CLAUDIUS — renesance, HAMLET — baroko?)

Hamlet — (do své třicítky) tráví dosud život spíš introvertně, brutálním zásahem donucen objevovat společenské souvislosti a svou zodpovědnost za společnost.

Ergo: Smyslová spontaneita, či řídící intelekt?

Obojí in extremis! (Rytířská kázeň uložená žhavé smyslovosti.)

Není problém otázka akceschopnosti. V obrovském závalu událostí není čas rozvažovat, zda rozvažovat, či jednat.

Vztah k Ofelii — Hamlet není schopen řešit — a to je naše řešení. Scéna s Ofelií není hrána pro ty za závěsem.

Horacio — vítán Hamletem stejně jako Rosencrantz a Guildenstern, jeho cena se objevuje Hamletovi až průběhem zkoušky.

Vztah k matce — v průsečíkové pozici.

Čím jasnější, přirozenější bude Hamlet, tím lépe. Divák by ho neměl vnímat objektivně, jako něco mimo sebe (ale s pocitem: Hamlet je můj).

Prakticky to znamená: popíráme výlučnost Hamletova typu — je to prostě kladný hrdina (v tomto příběhu plném mordů vlastně poctivý kovboj).

Pleskot: Předběžné poznámky k jednotlivým obrazům:

2. *obraz*

Při nástupní řeči nového krále Hamlet není! Záměrně. Ale přijde. Záměrně.

(Mé místo je tady)! I když zatím neví, co dál. Irituje jak svou nepřítomností, tak přítomností. Už tím, že tu je jako živý vykřičník.

3. *obraz*

Polonius, Laertes, Ofelie — tak jak je zná dosud Hamlet — opatrná rodinka.

4. *obraz*

Klíčová věta: Volá mě můj osud! — Ne zlé fatum, ale poslání, předpokládaný úkol („co máme učinit?").

5. *obraz*

„Za vraždu! — Zápisník paměti teď očistím..." — a jde se podívat na všechno novýma očima. První do rány mu přijde Horacio, přítel — a přesto náhle nedůvěra či odňatá důvěra a potřeba přísahy. „Doba se pomátla!"

Závěr prvního dílu. Při nástupu Hamlet ještě neví, co od této chvíle ví!

6. *obraz*

Kniha v Hamletových rukou. Hodí se — nehodí — k čemu?

Hamlet přichází — nečte. Teprve až se objeví Polonius. Je to rekvizita jeho šílenství. Poskytuje mu možnost všude být, všechno slyšet... (proto taky „slova, slova, slova" — to není odsudek literatury, ale celkem upřímné sdělení).

Najít okamžiky proměn ve vztahu k Rosencrantzovi a Guildensternovi. Vtip je v tom překvapit, vyvést z konceptu, postavit druhé mimo konvenci. Hamlet neustále jako v šermířském střehu — napětí — vystřeluje.

Absolutní nesentimentálnost Hamletova, jeho sarkastický vtip — to všechno jsou akční složky.

sobota 6. prosince

Rozhovor s Pleskotem byl nesmírně zajímavý. Zachytil jsem aspoň v poznámkách, co jsem stačil.

Seděli jsme pak nad papírovou maketou. Ukazoval mi všechny proměny jednoduché Svobodovy scény — pohyb kovových ploten, pravděpodobné hrací prostory, nástup Hamletův atd. Může to být výborné. Je tedy nejvýš načase otevřít knihu a znovu si to pořádě přečíst. Představy mají už místo i směr. Zato já mám pořád nutkání ten ožehavý okamžik co nejvíc oddálit. Ale musím do toho kousnout — tak raději hned.

Četba Hamleta:

Obraz 1

Zjevuje se mlčenlivý duch mrtvého krále. Proč? Vysvětlení je (i z tradice dobového dramatu) celkem nasnadě: „Zlé věci asi potkají náš stát." („Proč

denně odlévají tolik děl a nakupují zbraně v cizině" atd.) Už ti na hradbách chápou ducha jako varování — předzvěst společenské katastrofy. A vědí, na koho je třeba se obrátit: na mladého Hamleta!

Obraz 2

Shromážděný dvůr. Claudius řeční a začíná vládnout. Příchod Hamletův je jeho první aktivní čin. Nechce asistovat při nastolování nového krále. (Je to — neví proč — vetřelec na trůně i v loži matčině — nepatří tam, není hoden, taky celá změna ovzduší — bombast a pompa, která náhle rozkvétá a které všichni tak ochotně slouží, je prudce odporná.) Je možné ujet — je tu Wittenberg a zřejmě Hamlet vyslovil přání vrátit se tam, protože první, co na něm konkrétně chtějí, je „Wittenberg nech být". Hamlet se rozhoduje zůstat, neuhýbat, neutíkat, být tu! — třeba bez moci a zatím bez rady. (Je to jako starozákonní: Tu jsem!) Přichází tedy rozhodnut přijít. Nic víc. To jediné, co s sebou přináší a čím se ostře liší od všech ostatních, je smutek po otci — i smuteční šat, který jediný neodložil.

Vidí pochopitelně celý dvůr — tak rychle přeorientovaný na nového pána, ale především je dva: matku a strýce. Z jaké myšlenkové pleteně vede sporný dialog s králem a královnou je zřejmé z monologu, který pak přijde.

A tedy, že „zvěř se trápí žalem déle" a že „i děvka nadělá víc drahot, když má s někým spát" — v něm zní už při „Opravdu, paní, běžná věc..." a to, co matce říká, není pak jen obecná úvaha o formálním a skutečném smutku, ale první skrytá invektiva: „Vy jste se projevili! Všichni! A ty zvlášť!" Text dostává přesné, konkrétní, aktivní zaměření. Z pocitu vyjádřeného pak monologem je zřejmě i zamračená tvář a sklopené oči: které tedy nehledají „zmizelé stopy zemřelého otce", jak myslí královna — je to prostě stud, velmi logický v této situaci. Stud! A vyslovený odpor. Když král se mu přibližuje svou zářící a blahosklonnou tváří, Hamlet říká: „Slunce se na mě dívá příliš zblízka" — říká „slunce" a myslí „mazanec" — tak je mu odporná blízkost této tváře a odvrací se od ní. Králi Hamlet pak už neodpovídá na jeho sermon. Je to taky řeč, která teče rozšafnou blahovůlí a blátivou „moudrostí". Hamlet musí trnout pod tím přívalem žvanění zeširoka „váš otec přece také ztratil otce a ten zas svého atd. Jsem tu já, přijměte jako otce mne!" Na zabití! To, co má konejšit, stonásobně dráždí! Hamlet cítí, že je to falešné a hlavně: je to vedle! Hamlet vůbec není rozbolavěn tím, že otec zemřel, ne v první řadě. V první řadě trpí jednáním své matky. To nechápe, na to žárlí v zastoupení otcově. Ne, že otec zemřel, ale jak rychle je zapomenut. A to prý byl milován! Všemi — a v první řadě matkou. Jak je to tedy s láskou? — když takhle vzala za své u matky? A jak

je to s hodnotou člověka? Tady se rozpoltil a zakymácel svět! Tudy nazírán: jako by neměl žádný smysl. Odtud se plíží myšlenka na únik sebevraždou (hned v prvním monologu, dokonce od samého příchodu). Králi, jenž se vnucuje za otce, Hamlet neodpovídá. Ale královna je matka: „Vás paní, poslechnu..." ovšem proto, že se tak právě sám rozhodl. Musí ovšem král mít možnost říci: souhlasem i mírností mi Hamlet zahřál srdce.

Forma prvního monologu je určena i množstvím přerývek, přerušených, vložených, nedokončených vět. Člověk přestane mluvit v okamžiku, kdy by ztratil vládu nad sebou — srdce ať křičí, ústa musí mlčet. „To ne, to dobře neskončí" — říká Hamlet hned v prvním monologu. A říká to na špičce útočné řeči — tedy tuší spíš, že k něčemu musí dojít, už se v něm sbírají síly, cítí už svou tragickou aktivitu — ne pasívní strach z neznámé katastrofy.

A do toho přichází Horacio. Jak ho Hamlet vítá! Služebník? Ne! Přítel! Je to zřejmě velké, milé překvapení. Někdo, kdo není pošpiněn tím vším, co se tu odehrálo. Nese s sebou ovzduší čistého Wittenbergu. V této vteřině se přátelský vztah cítí vřeleji, vděčněji. Hamlet rázem i žertuje, snad se i usmívá: „Že ve vás vězí tulák? Nesmysl." Ale Horacio přijel na pohřeb — vlastně poslední smuteční host, zpožděná kondolenční návštěva — proto zvrat od „žertu" k drásavému sarkasmu „To šetřili!..." Horaciova zpráva o duchu: „Na dnešek v noci jsem ho viděl..." je první událost určující první konkrétní cíl Hamletově činnosti: promluvit se zjevením a rozřešit řadu záhad — zpola tušených i když nevyslovených, zpola naznačených znameními, že duch je ve zbroji, tvář bolestná, neodpovídá (projeví se synovská láska: Mračil se? — že jsem nebyl s vámi!). První rozhodnutí: „Budu dnes v noci držet hlídku s vámi" a první příkaz k sobě: „Zatím klid! Zlo nedokáže zrakům uniknout..." Statický potenciál rozhodnosti ze samého začátku je tedy už v konci první Hamletovy scény zaktivizován do vzrušené pohotovosti jednat konkrétně za určitým cílem. Vzrušená pohotovost si sama hned ukládá kázeň: klid! Hamlet zmobilizován proti zlu!

Obraz 3 — U Polonia

Laertes rozmlouvá Ofelii Hamleta — posuzuje ho pravděpodobně podle sebe. Z dialogu se dovídáme, že Hamlet, kudy chodí, tam ji vyhlíží a chce s ní být co nejvíce sám (Polonius). Že jí často vyznal lásku, mluvil o ní mravně (Ofelie).

Obraz 4 — Bašta

Kratičká scéna čekání: mráz, půlnoc, ticho, z dáli hlomoz hýřícího dvora — objeví se duch. „Kdo jsi? — A co máme vykonat?" Hamlet je maximálně

vzrušen, ale ovládá se. Se samozřejmostí přijímá pozvání, aby ducha následoval: „Oč bych se měl bát — o život? O duši?" Ale jak prudce zdolává hned první překážku: starostlivé, zadržující ruce přátel: „Kdo mě chce zdržet, toho změním v přízrak!" Neobyčejně tvrdý výrok! Ale jak jinak, když cítí: Volá mě můj osud! Prázdný život se má naplnit! Rozbitý vesmír se má scelit! — Tuší, že se mu dostane poslání. Zmobilizovaná aktivita, stav vysoké pohotovosti se netrpělivě dožaduje otevření proudiště, kterým se má vyvalit — směr a cíl!

Obraz 5 — Hradby

Každá vteřina je tu nová — jedna z druhé pramení, nic není určeno předem (jako třeba v celém druhém obraze). Hamlet zaváhá — Mluv! Kdo jsi? — a slyší: „Duch tvého otce! Pomsti mě! Pomsti vraždu!" Vraždu! (Zřejmě něco takového tušil, i kdyby si to byl sám nepřiznal.)

„Při pomstě ať tvoje mysl nepodlehne zlu!" (Nezasviň si duši, nebuď jako oni — odtud: váhání Hamletovo.) Nejde o krevní mstu — vraždu za vraždu. Duch říká: „Nedopusť, aby se nízká neřest zahnízdila do královského lože naší země!" Tedy o vyvrácení zla přímo v srdci této společnosti. Jde o neřestného krále. „Matku ponech Bohu" — třeba mrtvému víc ublížila.

„Sbohem, mysli na mne" se vrývá do paměti jako heslo. Zmizení ducha je okamžik daleko strašnější než objevení, než všechna strašná sdělení — je to hraniční okamžik Hamletova života — Rubikon. Od té chvíle se Hamlet cítí nejosamělejším člověkem: se svým strašným tajemstvím a ještě strašnějším úkolem, jemuž je nutno obětovat všechno — i život! S plným vědomím Hamlet přijímá úkol, jemuž je nutno obětovat všechno, co se jeho věci netýká: i lásku k Ofelii. Je to dobrovolná oběť! Nutná vzhledem k velikosti úkolu, žádající si celého člověka. (Opět zřejmé, že nejde jen o provedení krevní msty — tak jak velmi rychle a bez rozpaků je ochoten později svou věc, „tak velmi podobnou mé", provést Laertes.) A tedy přísaha zásvětná! Vzápětí znovu opakovaná a hroužící se do modlitby.

Příchod Horacia a Marcella ho budí z extáze. Hamlet mluví měkce, něžně, žertovně, když zastírá své tajemství — omlouvá se za to — je to první scéna z řady jeho bláznivých scén — rodí se samovolně (tak mluví a žertují i lidé probouzející se ze spánku) a odtud snad vzniká i nápad použít tohoto prostředku jako přípravné zbraně i ochranné masky pro provedení úkolu. Nechystá zřejmě bleskovou akci v prvním vzplanutí smyslů, nechystá pomstu, ale nápravu, kterou bude nutno promyslet a připravit. Ale jedno je nutno zařídit ihned! Ochránit a zajistit tajemství! Trojí přísaha,

PLESKOT NESOUHLASÍ

že nic z toho, co se stalo, nebude vyzrazeno. Horaciovi z toho zůstává rozum stát — není sám. Jemu i sobě říká Hamlet: „Aspoň to v klidu tím líp promyslí." A důvěrně jim sděluje část svého plánu. „Budu se asi chovat podivně" a novou přísahou si zajišťuje jejich mlčení a končí něžně — „chudák Hamlet" — a propouští je zcela vyčerpán.

PLESKOT ŽIVĚ NESOUHLASÍ

Mám pocit, že se doslova sesouvá pod břemenem, které vzal na svá bedra. Malý, slabý, takřka zaskočený človíček (člověk se může cítit zaskočen i vlastní velkodušností) říká: „Doba se pomátla. Pekelný trest, že zrovna já ji k nápravě mám vést."

pondělí
8. prosince

Zkouška.
Přečetl jsem Pleskotovi své poznámky z četby. Pobuřuje ho má představa Hamleta „na hradbách". Hamlet není v konci „malý, slabý". Pleskot ho vidí zvichřeného hněvem, v prudkém gestu a v pevně odhodlaném postoji.